

Turizm Sektöründe Ekonomik Sızıntılar Üzerine Bir Değerlendirme

Öykü DEMİR^{*1}, Bahar TÜRKAY², Mithat Zeki DİNÇER³

¹ İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Türkiye.

² İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Türkiye.

³ İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, Türkiye.

ÖZ

Turizm endüstrisi, emek yoğunluğu ve geniş bir hizmet yelpazesi sunabilme kapasitesi sayesinde, ekonomik refah ve sosyal kalkınma sağlama potansiyeline sahip bir sektördür. Bu sektör, ülkelere döviz girdisi sağlamakta, yerel istihdam oluşturmakta ve ekonomik canlılığı artırmaktadır. Bununla birlikte, olumlu etkilerin maksimum düzeyde gerçekleştirilmesi ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi, bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada, turizm sektöründe "Ekonomik sızıntı" olarak adlandırılan bir fenomen incelenmektedir. Ekonomik sızıntı, turizm gelirlerinin yerel ekonomiden çıktığı ve genellikle turizm hizmetlerinin sunulduğu ülkeye giren dövizin bir bölümünün, yerel ekonomi dışına çıktığı bir durumu ifade etmektedir. Bu durum, turizm sektörünün genel ekonomik katkısını azaltmakta ve yerel ekonomik kalkınmayı zayıflatmaktadır. Çalışmada bu tür ekonomik sızıntıların nedenlerini belirlemek ve sızıntıları en aza indirecek stratejiler geliştirmek amacıyla, turizm literatürü detaylı bir şekilde incelenmiştir. Sızıntılar genellikle yerel hizmet sağlayıcılarının yetersiz kapasitesi, yabancı yatırımların ve dışa bağımlılığın yüksek olması, döviz kurlarındaki dalgalanmalar ve sektördeki rekabet düzeyleri gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır. Çalışmanın sonucunda, destinasyon yönetim örgütlerinin bölgesel düzeyde çalışmalar yaparak destinasyonların sızıntı oranlarını tespit etmesi ve bu konuda etkin turizm teşviklerinin oluşturulması önerilmiştir. Bu yaklaşım, turizm gelirlerinin yerel ekonomiye daha fazla katkıda bulunmasını ve böylece sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı desteklemesini sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Turizmde sızıntı, turizm ekonomisi, turizmde ekonomik bağlantılar, turizmin ekonomik etkileri

* Sorumlu yazar e-posta: oyku.demir@ogr.iu.edu.tr

An Evaluation on Economic Leaks in The Tourism Sector

ABSTRACT

The tourism industry, with its labor-intensive nature and capacity to offer a wide range of services, holds potential for enhancing economic prosperity and social development. This sector contributes to countries by providing foreign exchange earnings, creating local employment, and boosting economic vitality. However, maximizing these positive effects and managing them sustainably also bring about certain challenges. In this study, a phenomenon termed as "economic leakage" in the tourism sector is examined. Economic leakage refers to the situation where a portion of the foreign exchange entering the country for tourism services leaks out of the local economy. This situation reduces the overall economic contribution of the tourism sector and weakens local economic development. In this study, the tourism literature has been examined in detail to identify the causes of such economic leakages and to develop strategies to minimize these leakages. Leakages usually stem from factors such as insufficient capacity of local service providers, high levels of foreign investment and dependency, fluctuations in exchange rates, and levels of competition in the sector. The study concludes with the recommendation that destination management organizations should conduct regional studies to determine the leakage rates of destinations and create effective tourism incentives in this regard. This approach could enable tourism revenues to contribute more to the local economy and thus support sustainable economic development.

Keywords: Leakage in tourism, tourism economy, economic linkages in tourism, economic impacts of tourism

1 Giriş

Turizm endüstrilerinin ülke ekonomileri üzerindeki reel etkileri, meydana getirmiş olduğu katma değer, diğer sektörler için olan etkisi, GSMH içindeki payı, istihdam oranı, turizm gelirlerinin ihracat gelirlerine oranı gibi birçok kritere bağlı olarak değişmektedir. Bu ekonomik etkilerin yanı sıra en önemli etki kriterlerinden biri ise sektörün oluşturduğu gelirdir (Ünlüöner, vd., 2015). Turizm, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından kalkınmanın ilk aşaması olarak görülmekte ve bu anlamda büyüme, yatırımlar ve istihdam etkileri açısından önemli bir yer tutmaktadır (Terzioğlu ve Gökovalı, 2017).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemli bir ihracat girdisi ve ekonomik büyüme, kalkınma etkisi olan turizm sektörü aynı zamanda ev sahibi ülke açısından gelir sızıntıları ve yabancı sermaye sebebiyle oluşan ithalat sızıntıları gibi maliyetler sebebiyle daha az ekonomik faydaya sahip olduğu da kabul edilmekte ve net turizm gelirin ortaya konulması için ekonomik sızıntı miktarının belirlenmesi gerekmektedir (Briassoulis, 1991, Ünlüöner, vd., 2015). Bundan dolayı turizm sektörünün bir ülke ve bölgeye gerçek faydasının tespiti için toplam döviz kazançları yerine turizmin yabancı döviz kurlarındaki maliyetinin düşürülmesi ve kalan oranla hesaplanması gerekmektedir. İthal edilen tüm girdiler bu anlamda turizmden elde edilecek kazancı azaltacaktır (Smith ve Jenner, 1992; Ünlüöner, vd., 2015).

Sızıntılar birçok endüstride meydana gelmekte ve turizm sektöründe de ekonomik sızıntılar oluşmaktadır. Turizm söz konusu olduğunda, ekonomik sızıntının nedenleri arasında destinasyon ve

gelişmesi de önem arz etmektedir. Turizmde sızıntı ekonomik faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin aynı destinasyonda, bölgede veya ülkede yeniden yatırım veya mal ve hizmetlerin tüketimi için mevcut olmadığı durumlarda gerçekleşir. Büyük ölçekli sızıntılar her ikisi de harici olarak kontrol edilme eğiliminde olan kitle turizmi ve lüks turizm ile ilişkilendirilmektedir (Scheyvens, 2002). Sızıntı ayrıca turizmle ilgili mallar, hizmetler ve işgücü ithal edildiğinde de meydana gelmekte ve bu nedenle, özellikle vasıflı personel (Mbaiwa, 2005) ve mal ve hizmetlerin (Torres, 2003) ithalatına bağlı olan bölge ve ülkelerde sızıntıyı önlemek zor olmaktadır (Jönsson, 2015).

Turizmde sızıntılar yerel düzeyde veya ulusal düzeyde ölçülebilmektedir. Bu anlamda turizm sızıntıları çok çeşitli yöntemlerle ölçülebilmektedir. Bu yöntemler arasında turizm uydu hesapları, turizm çarpanının belirlenmesi, girdi-çıkı analiz, değer zinciri analizi gibi yöntemler bulunmaktadır.

Turizm sektörü turist motivasyonlarının ve beklentilerinin heterojen doğasına, farklı zaman dilimlerinde değişebilen zevk, alışkanlıklar ve stile (Mathieson ve Wall, 1989) ve ulusal ve uluslararası politikadaki tüm değişikliklere bağlı olan ve bu faktörlerden etkilenen endüstrileri içermektedir. Ayrıca gelir ve fiyat esnekliğine karşı çok hassas olan turizm sektöründe (Mathieson ve Wall, 1989) kazanılan gelirlerin elde tutulması ve faydaların maksimum seviyede olması için ekonomik sızıntı kavramının detaylı olarak incelenmesi ve sızıntı kaynaklarının ortaya konularak sektördeki maksimum faydayı sağlamaya yönelik faydaların artırılması gerekmektedir.

2 Kuramsal Çerçeve

2.1 Turizmde Ekonomik Sızıntı Kavramı

Turizm endüstrisi en hızlı büyüyen endüstrilerden biri olarak ülkelerin ekonomilerine önemli katkılar sunan endüstrilerden biri olarak bilinmektedir. Turizm döviz kazandırıcı etkisi, ihracat kapasitesinin genişletilmesi, istihdamın artırılması, kamu ve özel gelir yaratılması gibi ülke ekonomisine önemli katkılar sunmaktadır (Göker Ulutürk, 1998). Birleştirici bir yapıya sahip olan turizm, bünyesinde bulunan konaklama, yiyecek içecek işletmeleri, ulaşım hizmetleri, rekreatif alanlar, rehberlik ve tur hizmetleri, seyahat acenteleri, müze ve sanat galerileri, spor merkezleri gibi farklı alt sektörleri barındırmaktadır. Bu alt sektörler ile paranın dolaşımını artıran turizm endüstrisi çoğaltan etkisi yaratarak yeni vergi, tasarruf ve harcama eğilimlerine neden olmaktadır. Turizm ile oluşturulan gelirin bu süreçte dolaşımdan çıkması ise, sızıntıların yaşanmasına neden olmaktadır (Kozak, vd., 2018).

Turizmde sızıntı kavramı ile ilgili literatürdeki tanımlar incelendiğinde araştırmacıların kavramı farklı şekillerde ifade ettiği görülebilmektedir. Sandbrook (2010) “Turist kabul eden destinasyonun turist harcamalarının tamamını elde edememesi” olarak tanımlamaktadır. Hemmati ve Koehler (2000) “Turizmin oluşturduğu döviz kazançlarının bir kısmının turist kabul eden ülke dışında turist yaratan ülkede veya yabancı yatırımcılarda kalması sonucu oluşan süreç” olarak tanımlamaktadır. Mitchell ve Page (2005) “Turistlerin ödediği tatil bedellerinin yabancı kaynaklı işletmeler nedeniyle destinasyon yerinden ayrılan veya hiç ulaşmayan harcama miktarı” olarak tanımlamaktadır.

Dış turizmden sağlanan gelirlerin bazı kalemler nedeniyle tekrar harcanamaması veya paranın dolaşımdan çıkması turizm endüstrisinde sızıntıları meydana getirmektedir. Sızıntıların artmasıyla birlikte gelir etkisinin azaldığı görülmektedir. Turizm faaliyetlerinden elde edilen gelirin ekonomi içerisinde daha uzun süre kalmasının sağlanması ve paranın el değiştirme hızının yüksek olması ülke ekonomisine uyarıcı etki yaratmaktadır (Bahar ve Kozak, 2015). Yaratılan bu etkinin tasarruf, vergi, ithalat gibi kalemler nedeniyle azaldığı görülmektedir. Oluşan yeni ekonomik değerlerin yatırıma dönüştürülmesini erteleyen kalemler, tasarruflar olarak adlandırılırken, bu değerlerin ekonomiye

katkısını azaltan ancak yeniden harcanabilen kalem olarak tanımlanan dolaşım ise vergiler olarak tanımlanmaktadır. Tasarruflar ve vergiler ile kıyaslandığında ulusal ekonominin dışına çıkan harcamalar ithalat kalemi olarak tanımlanırken, en önemli sızıntı kalemi olarak ithalatlar ele alınmaktadır (Kılıçlar, 2004).

Açık ekonomilerde ürün, hizmet, emtia, işgücü, sermaye, fikir gibi faktörlerin ithal edilmesinin normal olduğu düşünülmektedir. Bu ithalatların büyük bir kısmının, turizm destinasyonlarının uygun kaynak kullanımı ve turizm faaliyetlerinin temelini oluşturması ithalat girdilerini kaçınılmaz kılmaktadır. Yurt dışı girdilerinden kaçınılmazken ithalat sızıntılarını azaltmak ve bunu teşvik edebilmek için yerli ekonomiyi ve tedarik ağını merkeze almak, mal ve hizmetler için yerel bir zincir oluşturmak gibi destinasyonların sürdürülebilirliğini sağlamanın mümkün olduğu düşünülmektedir. Aksi halde ithalat girdilerine yüksek oranda bağlı kalınacağını ve sızıntı oranlarının yükselerek turizmin ulusal ekonomideki etkisinin minimum düzeye ineceği ileri sürülmektedir (UNWTO, 2004).

Hedef destinasyonda elde edilen turizm gelirlerinin yeniden yatırım veya harcamaya dönüşmemesi durumunda ortaya çıkan bu sızıntılardan kazanç sağlayan yabancı sermayeli üst düzey, kitle turizm tesisleri, havayolları, tur operatörleri vb. işletmelerdir. Bu ulus ötesi şirketlerin faaliyet göstermiş oldukları gelişmekte olan ülkelerin gayri safi yurtiçi hasılasından daha büyük oranlarda kazanç sağladığı ifade edilebilmektedir (Zoomers, 2010).

Turizm endüstrisinin oluşturduğu ekonomik etkinin sızıntı kalemleri nedeniyle azalması ve paranın ülke ekonomisi dışına çıkması turizmin ekonomik sürdürülebilirliği açısından önemli bir sorun olarak görülmektedir. Turizm faaliyetlerinin sağladığı faydaların sızıntılar nedeniyle önemli ölçüde azalması ve ulusal ekonomiye etkisinin kısıtlanması, turizmin geleceği hususunda önemlidir. Bu doğrultuda sızıntı kalemlerinin kaynaklandığı noktaları tespit ederek müdahalede bulunmak önem arz eden hususlar arasında yer almaktadır. Çeşitli etkilerle oluşan sızıntı kalemleri şu şekilde sıralanmaktadır (Ödemiş ve Çalık, 2019):

- Turistlerin tercih ettiği mal ve hizmetlerin ithalinin gerçekleştirilmesi
- Destinasyonun dışında yer alan seyahat acentesi, tur operatörleri gibi paydaşlara ödenen komisyonlar
- Yabancı işletmelere yapılan yönetim ve franchise ödemeleri
- Yabancı hisse sahiplerine ödenen karlar
- Yabancı işletmelerden alınan borçların faizleri
- Turistik yatırımlardaki döviz maliyetleri
- Yurt dışında gerçekleştirilen reklam, promosyon ve tanıtım giderleri
- Turistler tarafından kullanılan yabancı kurum merkezli kredi kartları ve seyahat çekleri
- Yabancı çalışanların ülkelerinde değerlendirdikleri tasarrufları
- Turizm çalışanlarının ülke dışındaki eğitim ücretleri
- Turizm çalışanlarının ve işletmelerin tasarrufları
- Devlete ödenen vergiler

Turizm endüstrisinin çok sayıda alt sektörünün bulunması ve bileşik bir yapıya sahip olması nedeniyle farklı girdiler ile oluşan sızıntı kalemlerinin ekonomik zayıflıktan veya turizm faaliyetlerinde kontrol eksikliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Sızıntılar çarpan etkisi oluşarak turizmin istenilen ekonomik etkiye ulaşamamasına neden olmaktadır. Sızıntı miktarının artması çarpan etkisinin azalmasına neden olmaktadır. Turizmde düşük çarpan etkisi ve yerel bağlantıların desteklenmemesi turistik destinasyonların ekonomik kalkınmada önemli bir noktaya ulaşamamasına neden olmaktadır.

Yerel tedarikçi ağlarının desteklenmemesi ile yerel halkın turizm faaliyetlerine düşmanca bakış açısına ve turizmin hem ekonomik hem de sosyo-kültürel olarak sürdürülemez bir faaliyete dönüşmesine neden olduğu söylenilebilmektedir. Bu faaliyetler sonucunda sızıntıya uğrayan turizm gelirleri yerel ekonomi için büyük bir etki yaratmazken turizm endüstrisi ve yerel ekonomi arasındaki bağlantıların çarpan etkisi oluşturma açısından önemli olduğu görülmektedir (Hemmati ve Koehler, 2000).

Dolaylı ve teşvik edilen harcamalar gibi dolaşımın nasıl devam ettiğini ifade eden çarpan etkisi, paranın harcadıktan sonraki sürecini takip etmektedir. Bu doğrultuda yerel ekonomi ve turizm endüstrisi arasında bağlantıların olmaması veya azalması yerel ekonomi üzerinde sınırlı bir etkinin yaratılmasına ve turizm endüstrisinde çarpan etkisinin azalmasına neden olduğu gözlemlenmektedir. Sızıntılar çok sayıda nedene dayandırılabilir. Bunları sermaye eksikliği, yerel mülkiyet, yerel istihdam ve turizmin yerel ekonomiye bağlanamaması gibi sıralamak mümkündür. Ancak bazı çalışmalar sızıntıların nihai nedeninin çevre destinasyonların doğası olduğunu söylemektedir. Bu destinasyonların ekonomik olarak yetersiz, eğitim düzeyi düşük ve turizm endüstrisine entegre olmayan bölgeler olduğu düşünülmektedir. Bu faktörlerin neden olduğu döngüsel ilişkinin yüksek oranda sızıntılara ve mevcut sermayenin yatırımlar için değer kaybına uğramasına neden olduğu düşünülmektedir (Lacher ve Nepal, 2010).

2.2 Turizmde Ekonomik Sızıntıların Türleri

Turizm sermaye, insan gücü, malzeme ve bilgi gibi girdiler içeren çok yönlü endüstrilerden biri olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla yerel ekonomiye turizm endüstrisi ile katılım sağlamanın potansiyeli yüksek görünmektedir. Özellikle konaklama işletmelerine bakıldığında istihdam ve yerli ürünler, sanat, zanaat ve turizm hizmetleri ile bunları sağlamanın mümkün olduğu söylenebilmektedir (Mitchell ve Page, 2005). Herhangi bir turistik ülkede veya bölgede/destinasyonda sızıntı miktarı arttıkça turizmin çarpan etkisi de azalmaktadır (Ünlüönen, vd., 2015).

Turizmin çok yönlü yapısı sızıntıların kaynaklandığı noktaları tespit etmek ve ölçümünü gerçekleştirmek için karmaşık bulunmaktadır. Turizmde sızıntıların ölçümü ile ilgili geliştirilmiş tek bir yöntem veya uygulamanın en doğru ve kesin ölçüm yöntemi denilebilecek bir teknik bulunmamaktadır. Bunun için genellikle turizm uydu hesaplarına, girdi çıktı analizi yöntemine veya karşılaştırmalı tekniklere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda geliştirilen üç sızıntı kategorisi bulunmaktadır. Bunlar içsel sızıntılar, dışsal sızıntılar ve görünmez sızıntılar olarak sıralanabilmektedir (UNWTO, 2004).

2.2.1 İçsel Sızıntılar

Turizm endüstrisinin girdi olarak ithal ettiği ürünler için turistlerin yapmış olduğu ödemelerin bir kısmı iç sızıntıyı meydana getirmektedir. Bu durum yerel ekonomilerin seyrek faktör donanımı veya yetersiz mal ve hizmet nedeniyle ithalata yönelmesi durumlarında ortaya çıkmaktadır. Bu duruma örnek olarak adalarda turizm endüstrisi için ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin üretilmemesi ve bu ürünlerin dışarıdan temin edilmesi nedeniyle iç sızıntıların önemli derecede yüksek olduğu söylenilebilmektedir. Birçok araştırmacı sızıntı oranlarının ülkenin veya destinasyonun üretim ve hizmet kapasitesinin gelişmişlik düzeyine göre değişkenlik gösterdiği görüşünü savunmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre ülke içerisindeki üretim oranlarının sızıntı için önemli bir unsur olduğu düşünülmektedir (Anderson, 2013).

Diaz'a (2001) göre turizmde gerçekleşen sızıntıların ana kaynakları içerisinde yer alan ithalat harcamaları, genellikle inşaat için gerekli materyaller ve teçhizat, gıda ve içecek gibi dayanıksız ürünler ile gerçekleştirilmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için normal bir etki olduğu düşünülmektedir. Turizmden kaynaklanan sızıntıların üretim ve tarım dahil olmak üzere diğer sektörlerle oranla daha düşük olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle turizmin birçok alanda avantaja sahip olması ile ülkelerin ekonomileri için bir kalkınma sektörü olarak tercih edildiği savunulmaktadır.

Turistik destinasyonlardaki iç sızıntının boyutu genellikle eğlence hizmetlerine ve rekreatif faaliyetlere bağlı hizmetlere, perakende malların turist düzeyi ve kalitesine bağlı olarak turist talebine yönelik olduğu gözlemlenmektedir (Ödemiş ve Çalık, 2019). Belirli bir turist segmentine başka yerde üretilmiş markalı alkollü içecekler, organik ürünler, yüksek kaliteli nevrresimler ve yataklar, modern ısıtma ve klima sistemleri gibi sunulan hizmetler özellikle küçük ve az gelişmiş ülkelerde ithal edilerek temin edilmektedir. Sızıntı oranlarına bakıldığında az gelişmiş ülkelerde %40 ile %50 arasında içsel sızıntılar ölçülürken, gelişmiş ülkelerde bu oran %10 ile %20 arasında ölçülmektedir. Turizmde meydana gelen bu sızıntılar Turizm Uydu Hesapları aracılığıyla ölçülebilmektedir. Uydu hesapları, turizm değer zinciri boyunca ithal mal ve hizmetlerin döviz ödemelerini ölçebilmektedir (UNWTO, 2004).

Turizmde sızıntıların azaltılması için öncelikle ülke ekonomisinin boyutlarının belirlenmesi gerektiği düşünülmektedir. Ardından yerel arz kapasitesi için stratejiler oluştururken sızıntıların etkin olduğu kaynağın tespit edilip stratejilerin bu bağlamda düzenlenmesini sağlamaktır. Kısıtlayıcı ticaret politikaları pazarın büyüklüğünü azaltmaktadır. Ancak ekonominin ithalattan kaynaklanan hizmetlere tepki verecek bir yapıda bulunmaması halinde ithalat açığının sızıntılara etki etmesi sağlanmaktadır. Dolayısıyla ülke ekonomisinin bu durumu düzenlemeye elverişli olup olmadığının belirlenmesi önemli hususlar arasında yer almaktadır (Diaz, 2001).

2.2.2 Dışsal Sızıntılar

Ülkelerine geri gönderilen karlar ve dış borcun amortismanı yoluyla turizm altyapısını ve tesislerini finanse eden yabancı yatırımcıları ifade etmektedir. Dışsal sızıntılar turist üreten ülkelerde ödenen ve ev sahibi ülkelerde alınan miktarların arasındaki fark olarak tanımlanabilmektedir. Bunlar; rezervasyonlar için dış araçlara akan paralar, yabancı havayolları, yabancı yolcu gemileri ve yabancılara ait diğer ulaşım biçimleri, sigorta şirketleri, yabancı tur operatörleri olarak sıralanabilmektedir (Anderson, 2013).

Dışsal sızıntıların iki farklı yol ile ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. İlk olarak turist harcamalarının bir kez dahi olsa turist kabul eden ülkeye giriş yapması olarak belirtilmektedir. Bu durum yabancı yatırımcıların kar veya gelirlerini transfer etmeleriyle açıklanmaktadır. Turist kabul eden ülkenin ekonomik yapısının gelişimini tamamlamadığı durumlarda yerel sermaye eksikliği yaşaması ve turistik talebi karşılayamaması durumunda gerçekleştiği ifade edilmektedir. Bu duruma genellikle konaklama işletmeleri ve tur operatörlerinin yabancı yatırımcılar olarak turizm faaliyetine katılması neden olmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşanan üretim faaliyetlerinin eksiliği nedeniyle yabancı yatırımcıların baskınlığı arttığı gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerde turizm faaliyetlerinin yabancı yatırımcının kontrolünde yaşaması turizmde sızıntı oranlarının artmasına ve turizm gelirlerinin yatırımcı ülkeye transfer edilmesine yol açmaktadır (Terzioğlu, 2014).

İkinci sızıntı türü ise yapısal veya ön sızıntılar olarak nitelendirilmektedir. Yabancı tur operatörleri veya seyahat acenteleri aracılığıyla ortaya çıkan bu sızıntı türü, turist kabul eden ülkenin dışında satın alma işleminin gerçekleşmesi ile harcamanın ülke dışında kalması olarak açıklanmaktadır. Yabancı havayolları, seyahat acenteleri, tur operatörleri ve zincir oteller gibi işletmeler nedeniyle turist kabul eden ülkeye girmeyen bu harcamalar dışsal sızıntılar olarak ifade edilmektedir (Çalık ve Ödemiş, 2019).

2.2.3 Görünmez/Görünmeyen Sızıntılar

Görünmeyen sızıntılar olarak adlandırılacak ve çok önemsenmeyen bu sızıntılar ülkenin kamusal yapısına (yollar, kanalizasyonlar, havalimanları gibi), doğal çevresine (eski anıtlarda erozyon, tahribat gibi) ve turistler tarafından gerçekleştirilen tüm zararları içermektedir (Smith ve Jenner, 1992).

Güvenilir bir ölçüm tekniğinin bulunmadığı bu sızıntı türü genellikle kayıplar ve fırsat maliyetleri olarak açıklanmaktadır. Görünmez sızıntıların temeli uluslararası işlemlerde gerçekleşen vergi muafiyetleri, deniz aşırı yatırımlar gibi finansal unsurlar olarak ve doğal kaynakların zarar görmesi gibi fiziksel unsurlar olarak görülmektedir. Destinasyonun su kalitesinin değişmesi, mercan kayalıklarının zarar görmesi, vahşi yaşamın bozulması, tarihi ve kültürel yapıların zarar görmesi gibi destinasyonun

sürdürülebilirliğinin zarar görmesi görünmez sızıntılara örnek olarak gösterilmektedir (Terzioğlu, 2014).

Görünmez sızıntılar kötü planlanmış ve kötü yönetilen bir turizm destinasyonunda sürdürülemez çevresel faaliyetleri içerisinde barındırmaktadır. Destinasyonun kültürel, tarihi, çevresel ve diğer turizm varlıklarının iyi yönetilememesi gibi hususlar görünmez sızıntı kalemleri içerisinde yer alırken bunlara ek olarak mercan resifleri, plajlar, vahşi yaşam, ormanlar, su mevcudiyeti ve kalitesi, tarihi yapılar veya ilçeler gibi kaynak tükenmesi veya hasarı gibi turizmin gelişimini olumsuz etkileyen hususlar sızıntının oluşmasına neden olmaktadır. Destinasyonun uzun vadede çekiciliğini kaybetmesine neden olan bu sızıntılar yerel sakinler için yaşam kalitesinin bozulmasına yol açmaktadır. Bu durum aynı zamanda enerji ve su gibi kamu tarafından finanse edilen kıt kaynakların ziyaretçi tüketiminden dolayı sosyal maliyet yaratmasına neden olmaktadır (UNWTO, 2004).

Sızıntı türleri ve kalemlerinin genel çerçevesi dışında ayrıntılı olarak aşağıda yer alan kalemler de belirtilmektedir (Shaw ve Williams, 1998):

- Turistleri tercih ettiği mal ve hizmetlerin ithali
- Yabancı sahiplere ödenmekte olan karlar
- Yabancı borçların faiz ödemeleri
- Yurt dışındaki reklam, promosyon ve tanıtım giderleri
- Turizm sektörü personelinin ülke dışındaki eğitimi
- Turistlerin kullanmış oldukları yabancı bankaların kredi kartları ve seyahat çekleri
- Yabancı otel veya markalara ödenen franchise ücretleri ve yönetim ücretleri
- Yabancı çalışanların evlerine göndermiş olduğu tasarruflar

2.3 Ekonomik Sızıntının Aşamaları

Ekonomik sızıntılar turizmde dinamik bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Gollub vd. (2004), göre ekonomik sızıntının hangi durumlarda zamanla artacağı ve azalacağı üzerine yapılan değerlendirmelerde aşamalar aşağıdaki gibidir (Supradist, 2004):

- İlk aşama olan tohum aşamasında havaalanları, limanlar, yollar, kanalizasyon sistemleri, enerji tedariki vb. gibi altyapıya yapılan çok fazla yatırım yapılan aşamada ekonomik sızıntıların yükselmesi ve bu dönemde çok uluslu şirketlerin yatırım fırsatı sebebiyle gelmesi,
- Ülkelerin zaman içerisinde istihdam ve aynı zamanda turizm ve vergi gibi gelirlerden elde ettiği gelir sayesinde eğrinin düşmesi aşaması. Bu aşamada aynı zamanda paket turla çok fazla sızıntı görülmeyecektir.
- Üçüncü aşama, turizm endüstrisinin büyük zincir oteller gibi hem yerel hem de uluslararası yatırımcılardan daha fazla ilgi görmesi nedeniyle eğrinin yeniden yükselebileceği genişleme aşamasıdır. Klima, bilgisayar, mobilya vb. tesis ürünlerinin ithalatı gibi ürünlerde ithalat/iç sızıntı burada gerçekleşecektir.
- Son olarak, turizm endüstrisinin belirli bir büyüme düzeyine ulaştığı ve bir noktaya ulaştığı dönüşüm aşamasıdır.

Turizm endüstrisinde yeni ürün ve hizmetlere talep olduğu için, bu ekonomik gelişmenin itici gücü olabilmekte ve aynı zamanda sızıntı oranını etkileyebilmektedir. Örnek olarak yerel üreticilerin ve girişimcilerin kendi başlarına ürün geliştirmeyi öğrenmesi ve bir zamanlar ithal edilmesi gereken ürünleri değiştirmeleri daha az ekonomik sızıntıya yol açacaktır. Bu aşamalar dahilinde turizmde ekonomik sızıntılar dinamik bir döngüdür.

2.4 Turizmde Ekonomik Sızıntıları Etkileyen Faktörler

Turizm endüstrisinin ekonomik etkilerinin, destinasyondaki dolaşıma bağlı olarak değişim gösterdiği bilinmektedir. Bu etkinin çarpan büyüklüğüne bağlı olarak gözlemlendiği söylenilebilir. Turizmde çarpan etkisinin büyüklüğü turizmden elde edilen gelirin el değiştirerek yerel ekonomi içerisindeki

dolaşımı ile ilişkili olduğu varsayımına dayanmaktadır. Dolayısıyla elde edilen gelirin yerel ekonomi içerisinde kalarak dolaşıma neden olmasının çarpan etkisini artıracak ve sızıntıları azaltacağı söylenebilmektedir. Gelirin dolaşımdan çıkması olarak adlandırılan sızıntıların oransal büyüklüğü turizm gelirlerinin ekonomi içerisindeki etkisini belirtmektedir. Bu bağlamda sızıntılar ile yaratılan gelir arasında ters yönlü bir ilişki olduğu ifade edilmektedir (Roney, 2011).

Ekonomik sızıntıların yüksek olmasının nedenleri destinasyonda kullanılan tedarik ağları, ürünler veya faaliyetlere bağlı olarak değişim göstermektedir. Sızıntılara neden olan faktörlerin arasında sermaye yetersizliği, yerel tedarikçi, yerel istihdam ve turizmin yerel ekonomiyle bağlı gibi nedenler yer alırken, nihai nedenler olarak düşük gelir düzeyi, eğitimsizlik ve turizme yabancı olma gibi çevre destinasyonların doğasından kaynaklanan faktörlerin yer aldığı söylenilmektedir. Bu faktörlerin neden olduğu döngüsel ilişkinin yüksek sızıntı oranlarına ve yatırım için ayrılan sermayelerin kıtlığına yol açtığı belirtilmektedir (Lacher ve Nepal, 2010).

2.4.1 Yerel Tedarikçi Eksikliği ve Sızıntı

İthal girdiler ve yerel tedarikçi eksikliği geliştirmekte olan ülke ekonomileri açısından bakıldığında uluslararası turistlerin istek ve ihtiyaçlarının oluşturduğu talebi karşılamaya yönelik mal ve hizmetler ithal edilebilmektedir. Yerel tedarikçi eksikliği bu hususta ortaya çıkmaktadır (Sadler ve Archer, 1974; Chase ve McKee, 2003).

Yerel ekonomi gelirlerinde oluşabilecek sızıntılar destinasyon ve ülke dışında bulunan tedarikçi işletmelerde harcanan paralar aynı zamanda ülkelerdeki toplam ekonomik etkiyi de azaltmakta ve sızıntı olarak ifade edilmektedir (Brown, 1998). Turizm faaliyetlerinin bir destinasyona olan olumlu etkisinin düşük olmasına neden olan sızıntı aktörlerinden birinin sermaye eksikliğinden kaynaklı oluşan yabancı tedarikçi ağı olduğu düşünülmektedir. Destinasyonun ve çevre destinasyonların turizm endüstrisine olan uzaklığı ve yerel halkın turizm faaliyetleri bakımından eğitimsizliği nedeniyle yabancı sermaye kaynaklarının destinasyona yatırım yaptığı söylenilebilmektedir. Gelişmiş ülkelerin sahip olduğu teknolojik unsurlar ve sermaye kaynakları ile az gelişmiş ülkelere yapılan yatırımlar aracılığıyla kontrol edilen turizm faaliyetlerinde, konaklama, uluslararası ulaşım ve pazarlama gibi önemli hizmetler yabancı kaynaklar ile sağlanabilmektedir. Bu verilerin doğrultusunda yerel işletmelerin küçük çaplı ulaşım, alışveriş, rehberlik gibi hizmetler sunarak turizme katılması ve bu işletmelerin rekabet güçlerinin bulunmaması nedeniyle turizm harcamalarından düşük bir oran elde edildiği görülmektedir. Turizm harcamalarının kar transferlerinin büyük oranda merkezdeki yabancı kaynaklara aktarılması ve küçük çaplı faaliyetlerin yerel işletmeler bağlamında gerçekleştirilmesi, turizmin gerçekleştiği ev sahibi ülke kaynaklarının sızıntıya uğradığının göstergesi olarak belirtilmektedir. Turizmin hiyerarşik yapısı içerisinde yabancı kaynakların sermayeyi oluşturması sonucu turist harcamalarının sızıntıya uğradığı ve ev sahibi destinasyonun yabancı yatırımcılar ile turistlerin çıkarlarına hizmet ettiği gözlemlenmektedir (Britton, 1982).

2.4.2 Turistlerin Harcama Alışkanlıkları ve Sızıntı

Farklı turist tipleri konusunda yapılan araştırmalara göre turistlerin harcama davranışlarının da sızıntıları etkilediği tespit edilmiştir. Harcama alışkanlıklarındaki farklılıklar turizm çarpan değerlerine yansımakta ve sızıntı oranlarını etkilemektedir. Örneğin Hampton (1998) yaptığı çalışmada sırt çantalı turistlerin yerel inşa edilmiş konaklama birimlerinde kaldığını ve yerel ürünleri tercih ettiğini gözlemlemiştir. Buna göre daha büyük bir çarpan değeri olduğunu söylemek mümkündür (Hampton, 1998; Lui ve Var, 1983; Ünlüönen, vd., 2015).

2.4.3 Turizm Tesislerinin Büyüklüğü, Sınıfı ve Sızıntı

Turizm sızıntılarında bir diğer önemli faktör turizm tesislerinin büyüklükleridir. Bu anlamda kitle turizmi ve daha küçük ölçekli turizm türlerinde ve tesislerinde sızıntılar farklı düzeylerde. Kitle turizmi açısından bakıldığında yerelden daha uzak bir tüketim tarzı olduğu görülmekte ve küçük ölçekli gerçekleşen turizme göre daha fazla sızıntı olduğu görülmektedir. Aynı şekilde otel ve tesis büyüklüğü

olarak değerlendirildiğinde ise büyük ölçekli otellerin özellikle gıda ithalatı anlamında artırıcı bir etki yarattığını söylemek mümkündür (Torres, 2000, Hampton, 1998; Weaver ve Lawton, 2002; Lange, 2011; Diaz, 2001; Terzioğlu, 2015).

Tablo 1: Büyük ve küçük turizm işletmelerinin ekonomik sızıntı eğilimi açısından karşılaştırılması

	Büyük Ölçekli Oteller	Küçük Ölçekli Oteller
İstihdam	• Daha yüksek yerel olmama ihtimali	• Daha yüksek ihtimalle yerli iş gücü oranı
Mülkiyet	• Daha yüksek olasılık ile yabancı mülkiyette olma	• Daha yüksek ihtimalle yerel mülkiyet
İthalat	• Daha yüksek olasılık ile ithal girdiler	• Daha fazla olasılık ile yerel sağlanan ürünler tercih etme
Turist Harcamaları	• Yüksek gelir turistler sahip olma ihtimali ve daha fazla harcama yaparak yerel ekonomiye fayda	• Düşük gelirli turistler, sırt çantalı gezginler

Kaynak: Supradist, 2004

Küçük ölçekli otellerde büyük ölçekli işletmelere göre yerel harcama eğiliminin daha yüksek olduğu ve özellikle yerel gıda satın alma açısından satın alma eğilimlerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Belisle, 1983; Bowen vd., 1991).

2.4.4 Yerel Üretim Miktarı ve Sızıntı

Telfer ve Wall (2000) yapmış oldukları araştırmada Endonezya’da faaliyet göstermekte olan turizm ile tarım endüstrileri arasındaki ilişkiyi ve bu kapsamda farklı bölgelerde hizmet vermekte olan otelleri araştırmıştır. Dört ve beş yıldızlı otellerin garantili gıda sistemi sebebiyle gıda temininde genellikle gıdaları ithal ettiklerini gözlemlemiş, örneklemde bulunan yıldızsız küçük konaklama işletmesinin ise gıda temininin neredeyse tamamını yerel ekonomiden temin ettiğini tespit etmiştir (Terzioğlu, 2015).

2.4.5 Her Şey Dahil Paket Tur ve Sızıntı

Konaklama ve ulaşım gibi harcamaları içerisinde barındırarak turistlere tek bir fiyat ve ödeme imkanı sunan paket turların yerel işletmelerin kazançlarını azalttığı söylenilebilmektedir. Turistlerin tatil süresinde konaklama, ulaşım ve her şey dahil paket sistemleri ile yiyecek içecek harcamalarının dahi yabancı tur operatörleri tarafından sunulan paketler ile sağlanması turist kabul eden ülke için sızıntı kalemleri olarak ele alınmaktadır. İhtiyaçların tesis içerisinde pakete dahil olarak giderilmesi yerel halkın turizmden fayda sağlayamamasına neden olmaktadır.

Tur operatörlerinin konaklama işletmelerinden düşük fiyatlar alması ile oluşturulan her şey dahil paket turlar, düşük gelir grubundaki turistleri hedefleyerek kitle turizmine odaklanan bir politika izlemektedir. Bu bağlamda turist kabul eden ülkeye ziyareti gerçekleştiren turist profilinin harcama yapma sıklığının az olmasının yanı sıra yabancı tur operatörlerinin düşük fiyatlar alabilmek için bölgeye baskı oluşturdukları söylenilebilmektedir (Alvarez, 2010). Turistlerin ihtiyaçlarının büyük bir kısmının her şey dahil paket tur ile giderilmesi turist- yerel ekonomi bağlantısını zayıflatmaktadır. Aynı zamanda her şey dahil sistem ile sağlanan hizmetin kitlesel olarak gerçekleşmesi, deniz, orman, göl gibi doğal kaynakların tahrip olmasına ve çevrenin olumsuz etkilenmesine neden olduğu söylenilebilmektedir (Terzioğlu ve Gökovalı, 2017).

2.4.6 Hükümet Politikaları ve Sızıntı

Ekonomik sızıntılarda hükümet politikalarının önemli rol oynadığı söylenilebilmektedir. Politikalar turizm sektöründe yerel mülkiyet, yönetim ve istihdam olanaklarını etkileyecek mevzuat kalıplarını, ticaret anlaşmalarını, yatırım kurallarını vb. belirlemektedir. Gelişmekte olan bazı ülkelerin turizmi ivmelendirmek amacıyla, yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştıracak politikalar izleyerek sızıntı oranlarını artırdıkları görülmektedir (Supradist, 2004).

3 Sonuç

Temel olarak sızıntı miktarı nüfus büyüklüğü, sanayi üretim miktarı, turizmin ölçeği, hükümet düzenlemeleri ve ithalat izni finansal araçları, tarımsal üretim miktarı ve yiyecek işleme kapasitesi, turizm borçları, turizmin şekli ve gelen turistlerin milleti, turistleri ülkeye çekmek için promosyon miktarı gibi birçok faktöre bağlıdır (Smith ve Jenner, 1992). Bölgelerin ve ülkelerin gelişmişlik düzeyleri açısından bakıldığında daha gelişmiş bölgelerde kendi turizm yapılarına sahip olan ülkeler yanında gelişmekte olan veya az gelişmiş bölgelerdeki girdilerin ithal edildiği görülmektedir ve bu anlamda turizmin yarattığı olumlu etkilerin azalarak sızıntılara sebep olduğu görülmektedir (Walpole ve Goodwin, 2000; Terzioğlu, 2014).

Bölgesel ve yerel düzeyde üreticilerin rekabetçi fiyat ve yüksek kaliteli ürün arzı yeteneğinden yoksun olmaları söz konusu olabilmektedir. Turizm sektöründe gıda talebini karşılayamamaları hususunda yeterli üretim kapasitesine sahip olmadıkları düşünüldüğünde teknolojik kısıtların da sızıntıları etkilediği sonucuna varılabilir. Bu anlamda teknolojik kısıtlar içerisinde makine ve teknoloji yetersizliği, tarımsal araştırma ve geliştirme hususlarındaki yetersizlikler yer almaktadır (Torres, 2000; Belisle, 1983; Momsen, 1972; USAID ve CDB, 1984).

Turizmde tüm değer zinciri boyunca sızıntıları azaltmaya yönelik tavsiyeler, farklı faktörlere ve nedenlere bağlıdır. Sızıntıları azaltmanın çeşitli yolları vardır ve bunları turizm endüstrilerine destek sağlayan yerel şirket ve ortaklıklarla desteklenmesi yardımcı olabilecek mekanizmalardandır. Örneğin her bölgenin temel faktörlerine, iş gücüne, taşımacılıkta, yerel şirketlerle ortaklığın genişletilmesi, bir miktar sızıntının giderilmesine yardımcı olabilir. Gıda sektörü açısından bakıldığında turizm endüstrisini destekleyecek endüstri bağlantısı bir çözüm olabilir (Supradist, 2004). Aynı zamanda turizm çeşitleri açısından sadece deniz-kum-güneş tarzında kitle turizmine bağlı kalınmadan alternatif turizm olanaklarının değerlendirilmesi, sezon darlığının hafifletilmesi, sağlık turizmi gibi turizm türlerinin teşvik edilmesi gibi durumlarla turizmin ekonomik katkılarının artırılarak sızıntıların azalması mümkün olabilecektir (Terzioğlu, 2014).

Turizm endüstrisi belirli sezonların yoğun geçtiği endüstrilerden biri olması nedeniyle sızıntıların mümkün olduğu endüstrilerden biri olduğu gözlemlenebilmektedir. Bu bağlamda yüksek sezon içerisinde taşıma kapasitelerinin zorlanmadan çevresel sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi adına bölgesel turizm politikalarının detaylı bir şekilde hazırlanması turizmin ana kaynaklarından doğal ve kültürel çekiciliklerin erozyona uğramamasına neden olacaktır. Bununla beraber çeşitli teşvikler ile yerel üretim ve tedarikçi ağının sağlanması için turizm endüstrilerini teşvik edecek politikaların oluşturulması, sızıntı oranlarını düzenleyebilecek öneriler arasında yer alabilmektedir. Uluslararası tur operatörleri, yabancı ulaşım ve transfer hizmetleri, her şey dahil sistem gibi sızıntıların diğerlerine göre yüksek olduğu hususların bölgelere göre hacmi farklılık göstermektedir. Bu alanda yabancı yatırımcıların hâkim olduğu destinasyonların tespit edilip sızıntı oranlarının düşürülmesi için destinasyon yönetim örgütlerinin çalışmaları teşvik edilerek bu destinasyonlarda sızıntıların bölgesel olarak azaltılması için destinasyon yönetim örgütlerinin teşvik edilmesi sağlanmalıdır.

4 Beyanname

Bu çalışma 11 Mayıs 2023 tarihinde çevrim içi olarak düzenlenen 21. Geleneksel Turizm Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

4.1 Rakip Çıkarlar

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

4.2 Yazarların Katkıları

Öykü DEMİR (Sorumlu Yazar): Araştırmanın tasarım ve fikrini oluşturmak, çalışmanın yazılmasına katkı sağlamak, sonuç, yorum ve bulgularına katkı sağlamak, makalenin seyrinin gözetimini gerçekleştirmek ve desteklemek gibi katkıda bulunulmuştur.

Bahar TÜRKAY: Çalışmanın yazılmasına katkı sağlamak, sonuç, yorum ve bulgularına katkı sağlamak, makalenin seyrinin gözetimini gerçekleştirmek ve desteklemek, literatür ve kaynak taraması yapmak gibi katkılar sağlanmıştır.

Mithat Zeki DİNÇER: Literatür ve kaynak taraması yapmak, sonuç, yorum ve bulgularına katkı sağlamak, makalenin seyrinin gözetimini gerçekleştirmek ve desteklemek konularında katkı sağlanmıştır.

Kaynakça

- Anderson, W. (2013). Leakages in the tourism systems: Case of Zanzibar. *Tourism Review*, 68(1), 62-76.
- Alvarez, M. (2010). Marketing of Turkey as a tourism destination. *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 21(1), 123-138.
- Bahar, O. ve Kozak, M. (2015). *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Belisle, F. J. (1984) Tourism and food imports: the case of Jamaica. *Economic Development and Cultural Change*, 32(4), 819-842.
- Bowen, R. L., Cox, L. J. and Fox, M. (1991). The interface between tourism and agriculture. *Journal Of Tourism Studies*, 2(2), 43-54.
- Briassoulis, H. (1991). Methodological issues: Tourism input-output analysis. *Annals of Tourism Research*, 18(3), 485-495.
- Britton, S. G. (1982). The political economy of tourism in the third world. *Annals of Tourism Research*, 9(3), 331-358.
- Brown, D. O. (1998). In search of an appropriate form of tourism for africa: Lessons from the past and suggestions for the future. *Tourism Management*, 19(3), 237-245.
- Chase, G. L. and Mckee, D. L. (2003). The economic impact of cruise tourism on Jamaica. *The Journal of Tourism Studies*, 14(2), 16-22.
- Diaz, D. (2001). The Viability and Sustainability of International Tourism in Developing Countries. Symposium on Tourism Services, WTO, 22 – 23 February, Geneva / Switzerland (pp. 22-23).
- Hampton, M. P. (1998). Backpacker tourism and economic development. *Annals of Tourism Research*, 25(3), 639-660.
- Hemmati, M. and Koehler, N. (2000). Financial leakages in tourism. *Sustainable Travel and Tourism*, 25-29.
- Jönsson, C. (2015). *Leakage, Economic Tourism*. Encyclopedia of Tourism, 1-2.
- Kılıçlar, A. (2004). *Türkiye'nin Turizm Gelirlerindeki Sızıntılar ve Bu Sızıntıların Hesaplanmasına Yönelik Bir Yaklaşım*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kozak N., Kozak M. ve Kozak M. (2018). *Genel Turizm Bilgisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Lacher, R. G. and Nepal, S. K. (2010). From Leakages to linkages: local-level strategies for capturing tourism revenue in Northern Thailand. *Tourism Geographies*, 12(1), 77-99.
- Lange, L. (2011). *Exploring the Leakage Effect in Tourism in Developing Countries: Issues and Implications*. Diploma Thesis, International University of Applied Sciences, Bad Honnef-Bonn.
- Mathieson, A., & Wall, G. (1989). Tourism economic, physical and social impact: Longmont Scientific and Technical.
- Mbaiwa, J. (2005). Enclave tourism and its socio-economic impacts in the Okavango Delta, Botswana. *Tourism Management* 26, 157-172.
- Mitchell, J. and Page, S. (2005). Linkages and Leakages: Local Supply and Imports. <http://www.Id21.Org/Insights/Insights62/Art04.Html> (Accessed 12 October 2022).
- Momsen, J. (1972). *Report on Vegetable Production and the Tourist Industry in St. Lucia*. Calgary: University of Calgary Department of Geography.

- Ödemiş, M., ve Çalık, İ. (2019). Çömlekçilik (Guduculuk) el sanatının sürdürülebilir turizm kapsamında incelenmesi: Gümüşhane Dölek Köyü örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 1274-1288.
- Roney, S. A. (2011). *Turizm: Bir Sistemin Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Sadler, P. G. and Archer, B.H. (1975). The economic impact of tourism in developing countries. *Annals of Tourism Research*, 3(1), 15-32.
- Sandbrook, C. G. (2010). Putting leakage in its place: the significance of retained tourism revenue in the local context in Rural Uganda. *Journal Of International Development*, 22(1), 124-136.
- Scheyvens, R. (2002). Backpacker Tourism and Third World Development. *Annals Of Tourism Research* 29:144-164.
- Shaw, G. and Williams, A. M. (1998). Entrepreneurship, small business culture and tourism development. *The Economic Geography of The Tourism Industry*, 235-55.
- Smith, C. and P. Jenner. (1992). The leakage of foreign exchange earnings from tourism. *EIU Travel and Tourism Analysis*, 3, 52-56.
- Supradist, N. (2004). *Economic Leakage in Tourism Sector*. IIIIEE Master's Theses, <https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1329250&fileId=1329251> (Accessed 20 January 2023).
- Telfer, D. and Wall, G. (1996). Linkages between tourism and food production. *Annals of Tourism Research*, 23(3), 635-653.
- Terzioğlu, M. (2014). *Turizm Endüstrisinde Geri Bağlantılar ve Ekonomik Sızıntılar: Marmaris Otelcilik Endüstrisi Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Terzioğlu, M. ve Gökovalı, Ü. (2017). Turizmin yerel ekonomik etkilerinin belirlenmesi: Marmaris otelcilik endüstrisi örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 28(1), 27-38.
- Torres, R. (2000). *Linkage Between Tourism and Agriculture in Quintana Roo, Mexico*. Unpublished Doctoral Dissertation, Graduate Group in Geography, University of California at Davis.
- Torres, R. (2003). Linkages between tourism and agriculture in Mexico. *Annals of Tourism Research* 30, 546-566.
- Ulutürk, Z. G. (1998). Turizmin ekonomik etkisinin ölçülmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 31-38.
- UNWTO. (2004). *Indicators Of Sustainable Development for Tourism Destinastions: A Guidebook*. Madrid: UNWTO Publishing.
- USAID and CBD (1984). The Study of Linkages Between Tourism and Local Agriculture in Grenada, St. Vincent, St. Lucia and The Bahamas. Study Report.
- Ünlüönen, K., Tayfun, A. ve Kılıçlar, A. (2015). *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Zoomers, E. B. (2010). *Following Financial Tourism Flows: Linking Leakages to Multipliers in Tarabuco, Bolivia*. Master's Thesis, Utrecht University.
- Walpole, M. J. and Goodwin, H. J. (2000). Local economic impacts of dragon tourism in Indonesia. *Annalls of Tourism Research*, 27, 559-576.
- Weaver, D. and Lawton, L. (2002). *Tourism Management*. Milton: John Wiley& Sons Australia.

© 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).